

POVEZOVANJE TVARNIH IN PISANIH VIROV PRI PROUČEVANJU ZGODNJEGA SREDNJEGA VEKA (ALPSKIH SLOVANOV)

ANDREJ PLETERSKI

Inštitut za arheologijo SAZU, Ljubljana

Poznavanje zgodnjega srednjega veka (alpskih Slovanov)* sloni skoraj izključno na osnovi pričevanj, ki so jih dali pisani viri. Že dolgo vrsto let se njihovo število ni spremenilo, s tem pa je tudi vedenje o tem obdobju zastajalo. Na srečo se vse bolj krepi drug — pred nekaj desetletji še skoraj neopazen — vir znanja o preteklosti: arheološke najdbe (tvarni viri). Vendar tvarni viri ostajajo neizpovedni, če jim ne najdemo njihovega historičnega okvira. Tega pa lahko določimo le s povezovanjem tvarnih in pisanih virov. Kako važno je za arheologa poznavanje pisanih virov, vidimo npr. že v novem francoskem priročniku za srednjeveško arheologijo, ki postavlja študij pisanih virov kot samoumevni začetek priprav na izkopavanja.¹ Potreba po tesnejšem sodelovanju med arheologi in zgodovinarji oziroma po uporabljanju metod dela obojih postaja vse bolj očitna tako izven Jugoslavije² kot v njej.³ V Sloveniji število starslovanskih najdb že dosega tisto stopnjo, ki omogoča v povezavi s pisanimi viri prve, čeprav še zelo skromne, historične interpretacije. S tem pa se odpira vprašanje metode, ki bi omogočila plodno povezovanje. Kako najti odgovor na to vprašanje? — Z branjem literature o povezovanju arheologije in zgodovine sem si utrdil samo spoznanje o nujnosti sodelovanja med obema. Lahko sem bral tudi o številnih primerih skupnega uporabljanja sočasnih tvarnih in pisanih virov, vendar za neka splošna pravila, po katerih se to povezovanje ravna, nisem mogel izvedeti. Prav poznavanje pravil povezovanja pa je nujno za uspešno delo; rešitve konkretnih problemov so mi lahko bile le ponazoritev, nikakor ne navodilo. To zahtevo in potrebo skuša izpolniti pričujoča naloga. Teoretično analizo metode dopolnjujejo konkretne rešitve povezave ob problematiki našega prostora, ki ga vsi najbolj poznamo, in so nam zato najbolj nazorne.

Kadar se dve strani nameravata povezati v skupnem delu, običajno najprej razčistita medsebojne odnose. Tako je tudi z arheologijo in zgodovino. Kakšen je odnos med vedama? — Tako arheologija kot zgodovina imata isti predmet in namen proučevanja:⁴ s pomočjo vseh znanih virov rekonstruirati človeško preteklost in njen razvoj ter ugo-

* Nam naj to pomeni čas od naselitve Slovencev do 10. in 11. stoletja.

točiti gibalne sile tega razvoja in ga z njimi razložiti. Če arheologija in zgodovina proučujeta isto, pa se vendar ločita druga od druge po virih iz katerih črpata.⁵ Tako se je zgodovina razvila ob proučevanju pisanih, arheologija pa ob proučevanju tvarnih virov. Prav svojevrstna tehnika iskanja in po drugi strani interpretacija virov omogočata obstoj arheologije kot samostojne vede,⁶ ki spada zaradi predmeta svojega proučevanja v okvir historične znanosti.⁷ — Sposobnost ugotavljanja vzročnosti je tisti končni pogoj, ki je potreben, da neka vrsta proučevanja postane prava znanost. Historičnemu* je to sposobnost dal historični materializem.⁸ Tako je bila tudi arheologiji kot sestavnemu delu historične znanosti, z uvedbo historičnega materializma v njeno delovno metodo,⁹ dana možnost historične rekonstrukcije, ki jo arheologi vse bolj imajo za končno stopnjo arheološkega raziskovanja.¹⁰ Dialektično razčlenjevanje preteklosti kot metoda historične rekonstrukcije sloni na brezštevilnih posameznostih, ki dobijo svojo polno izpovednost in smisel šele v medsebojni zvezi. Arheologija tako lahko rešuje vzročnost svojega predmeta le v povezavi z drugimi historičnimi vedami zlasti z zgodovino. Zato postaja prepričanje, da se lahko nek historični problem razjasnjuje le s pomočjo vseh razpoložljivih virov (tvarnih, pisanih in drugih), ki se ga tičejo, tudi med arheologi vse bolj trdno.¹¹ Zaradi tega so tudi mnenja,¹² ki skušajo pri nas arheologijo ograditi od zgodovine kot vede, nemogoča (čeprav so razumljiv pojav v mladi vedi, ki si šele določa svoj delokrog), saj jemljejo¹³ arheologiji zmožnost ugotavljanja historičnih vzročnosti in zakonitosti, kar celó nehotе priznajo z ugotovitvijo, da arheologija še ne more ugotoviti zakonitosti pulziranja zgodovinskih obdobj.¹⁴ Vemo pa, da je prav sposobnost iskanja vzročnosti temeljno bistvo vsake znanosti. Če te sposobnosti nima, ni več znanost. Torej z omejevanjem arheologije od drugih ved (zlasti od zgodovine) preprečujemo, da bi delovala kot znanost in zato ostaja zaprta sama vase ter učinkuje kot hromec, ki misli, da pleše in o tem prepričuje sebe in druge. — Le v povezavi z drugimi vedami (zlasti zgodovino) je arheologija sploh lahko znanost.

S povedanim je logično rešeno tudi vprašanje odnosa arheologije do zgodovine, vprašanje podrejenosti in nadrejenosti; »arheologija ob zgodovini«, ločena od nje, ji je nujno podrejena zaradi svoje spoznavne omejenosti, »arheologija z zgodovino«, povezana z njo, pa ji je popolnoma enakopravna, saj je sposobna dialektičnega reševanja problemov, ki se ji zastavljajo.

Možnost sodelovanja arheologije in zgodovine se seveda spreminja od zgodovinskega obdobja do zgodovinskega obdobja glede na količino pisanih in tvarnih virov. Najplodnejše povezovanje omogoča proučevanje tistih dob, kjer sta si obe vrsti virov približno enakovredni in zato nujno dopolnjujeta druga drugo. To velja pri nas zlasti za čas antike in srednjega veka. Čeprav je splošna problematika povezovanja arheoloških in zgodovinskih pričevanj enaka v obeh zgodovinskih obdobjih, je možno in potrebno tudi njeno ločeno obravnavanje v času od naselitve Slovanov na ozemlje jugovzhodnih Alp do razvitega fevdalizma, ko postane pričevalni pomen tvarnih virov za historično rekonstrukcijo manjši. Ta trditev je pogojena z značilnostmi, ki jih prejšnje dobe pri nas nimajo: naseli se ljudstvo, katerega neposredni potomci smo Slovenci; to narodnostno-poselitveno kontinuiteto spremlja kontinuiteta kulture, gospodarstva, družbenopolitičnih struktur. Seveda kontinuiteta ni mišljena premočrtno, ampak kot krivulja, ki niha v skladu s splošnim zgodovinskim razvojem, a se nikoli ne prekine. Poleg tega

* Ločim historično znanost v najširšem smislu od njenega sestavnega dela — zgodovinske vede.

pa je treba upoštevati še metodološko posebnost: mlajši zgodovinski položaj je odvisen, če ni prekinjen, od starejšega in vsebuje še vedno v večji ali manjši meri njegove oblike.¹⁵ Če je mlajše obdobje zapustilo več vsakovrstnih virov kot predhodno, ki ga želimo proučiti, si pri preiskavi pomagamo z retrogradno metodo.¹⁶ V takem položaju smo pri proučevanju zgodnjega srednjega veka pri nas. To retrogradno pričevalno sposobnost poznejših virov sicer na splošno uporabljata tako arheologija kot zgodovina, vendar je pri proučevanju zgodnjega srednjega veka za sedaj možna retrogradna uporaba le pisanih virov, saj poznamo stvarne vire v večji meri le do 11. stoletja (arheologija poznejših dob je še v prvih zarodkih). Istočasno pa obseg pisanih virov številčno in vsebinsko izjemno naraste in ti polagoma nadomestijo pomanjkanje stvarnih virov ter postanejo sposobni povsem samostojno razjasnjevati vse strani človekovega bivanja. Zato morejo pri retrogradni analizi pisani viri dodatno osvetliti tudi tiste probleme, katerih reševanje je bilo prej odvisno v veliki meri ali izključno le od arheoloških virov. To dejstvo pa samo po sebi zahteva retrogradno uporabo pisanih virov za polno razlago stvarnih virov, da ti lahko dobijo resnično dialektično pričevalnost, saj potem lahko sledimo pojavom, ki jih zaznamujejo, skozi ves čas njihovega trajanja (Tabela).

Dopolnjevanje in povezovanje arheoloških virov starejšega s pričevalnostjo pisanih virov mlajšega obdobja, torej navpična povezava zgodovinskih pojavov, pa predstavlja poseben problem, katerega razrešitev omogoča posebna metoda.¹⁷ — Stik med obema vrstama virov je mogoče vzpostaviti le pri proučevanju konkretnih problemov v konkretnem geografskem prostoru. Izredno je poučen primer Bleda. Z ene strani razpolagamo za ta prostor z izjemno bogato pisano dokumentacijo, z druge strani pa s celó vrsto arheoloških najdišč, ki spadajo med največja v Sloveniji, za ves čas od slovenske naselitve do meje med 10. in 11. stoletjem. Osnovni stik je bilo treba vzpostaviti z določitvijo prostorsko-naselitvene kontinuitete naselbin zgodnjega srednjega veka, ki so dokazane z arheološkimi viri, in naselbinami, ki se že omenjajo v pisanih virih. Pri tem je prvenstveno vlogo odigrala slikovna predočitev problema; staroslovanska arheološka najdišča so bila vrisana v zemljevid (1 : 5000) hkrati s prvotnimi tlorisi blejskih vasi. Ti so bili s pomočjo franciscejskega katastra risarsko obnovljeni s predstavitvijo tlorisne razporeditve prvotnih kmetij-gruntov. Pokazalo se je, da nekatere vasi sestojijo iz več naselbinskih jeder, ki izvirajo, kot je povedala analiza pisanih virov, iz različnih obdobj. V odnosu do staroslovanskih grobišč so se izoblikovale tri skupine: prvo predstavljajo najstarejša naselbinska jedra in tik ob njih ležeča staroslovanska grobišča, drugo mlajša naselbinska jedra brez poleg ležečih staroslovanskih grobišč, tretjo staroslovanska grobišča stran od najstarejših naselbinskih jeder. Prva skupina nam pomeni naselbine, ki živijo neprekinjeno od vključno zgodnjega srednjega veka do danes; druga naselbine, ki so nastale najprej konec 10. in v poznejših stoletjih, ko je pokopavanje za vasjo že prenehalo; tretja staroslovanske naselbine, ki so prenehale živeti že v zgodnjem srednjem veku in še čakajo, da jih odkrije arheologova lopata.

Stik med pisanimi in stvarnimi viri smo skrhili na vprašanje prostorsko-naselitvene kontinuitete. To vprašanje smo lahko rešili z upoštevanjem razlike med stvarnimi in pisanimi viri, ki nastaja zaradi njihovega različnega odnosa do prostora. Prvi so strogo omejeni na povsem določen prostor (na katerem so bili najdeni), drugi nam o prostoru le govorijo, večkrat samo posredno, pri čemer moramo šele ugotoviti, za kateri prostor gre. Pri tem smo si pomagali z metodami historične topografije, s poistovetenjem krajev, ki se omenjajo v pisanih virih, in krajih, ki danes obstajajo. Ob reševanju problemov historične topografije nam je bil v največjo pomoč franciscejski kataster, ki po eni strani predstavlja zadnji člen v verigi omemb nekega kraja v pisanih virih, po drugi

strani pa s svojimi katastrskimi mapami omogoča prostorsko poistovetenje. Pri tem ne smemo pozabiti da je v velikem številu primerov potrebno poznati vso verigo omemb, da lahko nedvoumno določimo kraj. Na tako ugotovljene današnje kraje pa se navezujejo tudi arheološki viri. Tako je vzpostavljen prostorski stik med obema vrstama virov.

Naselbina z zelo zgodnjo omembo v pisanih virih, s staro tlorisno zasnovo, starim tipom poljske razdelitve, s stari imenom, v kateri se omenjajo kosezi — na eni strani, na drugi strani pa obstoj staroslovanskega grobišča tik ob prvotnem vaškem jedru — vse to govori o tem, da vas živi neprekinjeno še iz staroslovanskega obdobja (grobišča proč od vasi zaznamujejo propadlo zgodnjesrednjeveško naselbino, ki jo je ponavadi treba šele izkopati).¹⁸ Odrpita je pot nadaljnji retrogradni analizi. Ko vemo, katera, že v pisanih virih (11. in poznejših stoletjih) omenjana, vas izvira še iz staroslovanskega obdobja, lahko družbeno-gospodarsko-politične ugotovitve o teh naselbinah, ki jih more prinesiti analiza pisanih virov, prenesemo s potrebno previdnostjo nazaj v preteklost. S tem je obogateno poznavanje staroslovanskega obdobja in hkrati vrednotenje tvarnih preostankov te dobe.

Povzetek postopka navpične (zaporedne) povezave arheoloških (starejših) in pisanih (mlajših) virov je nasleden:

1. Izbira določenega omejenega prostora (za arheologa je to prostor arheološkega najdišča, ki ga želi interpretirati).

2. Zbrati vse arheološke podatke o tem prostoru in zbrati čim več pisanih virov, ki se nanašajo na ta prostor, od njegove prve omembe do časa izdelave franciscejskega katastra.

3. Vnašanje rezultatov arheološke in historične topografije v geografsko karto (specialko) obravnavanega prostora.

4. Določiti vasi, kjer je dokazljiva kontinuiteta iz zgodnjega srednjega veka. Če te ni, so sedanje vasi nastale po propadu staroslovanskih.

5. Projekcije starejših pojavnosti v mlajšem zgodovinskem obdobju nazaj v preteklost.

Z vsem tem pa smo obravnavali šele eno stran povezovanja arheoloških in zgodovinskih virov pri proučevanju zgodnjega srednjega veka. Drugo stran nam predstavlja povezovanje istodobnih tvarnih in pisanih virov. Ta način je bolj poznan in že večkrat plodno uporabljen. Za njegovo uporabo niso potrebni kaki posebni metodološki pristopi. Zahteva pa seveda poznavanje arheoloških in pisanih virov ter znanstvene metode dela z njimi.¹⁹

Tvarni viri sami zase lahko neposredno povedo največ o gospodarstvu in vsakdanjem življenju, medtem ko omagajo že na področju družbenih vprašanj (lahko povedo le o večji ali manjši stopnji družbene razslojenosti, o vrsti in organizaciji družbe ne morejo govoriti). Za vprašanja politike* so brezpredmetni. V povezavi s pisanimi viri pa pridobijo tudi posredno pričevalno moč, s katero lahko posežejo celó na področje družbenopolitičnih vprašanj. Prav tako se s povezavo obeh vrst virov lahko poglobljeno pojasnjuje religiozna in kulturna stran staroslovanskega obdobja.²⁰

Možnost vodoravne (sočasne) povezave tvarnih in pisanih virov je odvisna od njihovega razmerja do zgodovinskega dogajanja; pisani viri nam omogočajo sklepe o zgod-

* Mišljeni so odnosi med posameznimi zgodovinskimi osebami.

vinskem dogajanju,²¹ tvarni viri pa so materialni odraz tega dogajanja. Tako se oboji povezujejo in dopolnjujejo.

Politični dogodki — vojni pohodi puščajo svojo sled v obliki plasti žganine, depojev in vojnega plena. S tem je dano absolutno časovno izhodišče pri kronologiji objektov, ki so bili uničeni, ter natančna datacija zakopanih in naropanih predmetov. Pridobi pa izpovednost obeh vrst virov: tvarni dobijo čvrst kronološko-zgodovinski okvir, pisani pa svojo konkretno predstavitev in dopolnitev. Lep primer take povezave predstavlja analiza slovansko-avarskih napadov na Istro B. Marušića.²²

S kritičnim ovrednotenjem izkopanin in s primerjanjem stavbnih faz s tedanjim političnim razvojem ugotovi, da sta bili cerkvi v Nesactiu in Vrsarju požgani verjetno ob slovansko-avarskem napadu na Istro leta 611. Prav tako postavi poselitev nekaterih kraških jam v obdobje slovansko-avarskih napadov na Istro. Ko tako zgodovinsko-časovno opredeli arheološke vire, mu ti lahko služijo kot osnova za nadaljnjo historično rekonstrukcijo. Pri tej ugotovi, da so Slovani in Avari prodrli med napadi do morske obale (Vrsar) in skoraj do puljskega obzidja (Nesactium). Hkrati mu dokazuje padec Nesactia, ki je bil utrjen bizantinski kastel, vojaško moč napadalcev. Zaradi neusmiljenih napadov je iskalo romansko prebivalstvo zatočišče v kraških jamah. — S temi ugotovitvami se je hkrati tudi močno dopolnila izpovednost pisanih virov o tem zgodovinskem obdobju.

Na splošno pisani viri z omembami raznih krajev, cerkva in utrd, ki so tudi arheološko ugotovljeni (pod pogojem, da vse te lahko krajevno poistovetimo), dajejo dragoceno pomoč pri njihovi časovno-historični opredelitvi. Žal ležijo skoraj vsi kraji in cerkve, ki se v jugovzhodnih Alpah omenjajo pred drugo polovico 10. stoletja, izven današnjega ozemlja SR Slovenije, zaradi česar so možnosti njihovega raziskovanja zelo omejene. Pri tem je treba povedati, da so slovanska najdišča v zahodni Panoniji, na katero se nanaša tudi veliko število pisanih virov, razmeroma dobro raziskana in da je izšla za to področje monografska obravnava o Slovanih v 9. stoletju A. Sósove.²³

To delo zajema v celoti stvarne in pisane vire, ki se tičejo tega prostora. V prvem delu knjige je prikazano 9. stoletje v zahodni Panoniji na podlagi pisanih, v drugem pa na podlagi tvarnih virov. Pri vsem tem uporablja tudi podatke lingvistike, antropologije. Obe vrsti virov najkonkretnije povezuje pri poistovetenju arheoloških najdišč in objektov z naselbinami in cerkvami, ki jih omenjajo pisani viri. Na splošno pa historične zaključke izvaja predvsem iz vsake vrste virov posebej.

Razmeroma izjemno število pisanih virov, ki se tičejo Karantanije — staroslovanske države v vzhodnih Alpah — že od 8. stoletja naprej, obljublja številne možnosti povezave z arheološkimi najdbami na tem ozemlju, ki pa bodo lahko uresničene le z izkopavanji. Zanimiv primer, ki odraža tako stanje in dejstvo, da poznamo Karantanijo le iz pisanih virov skoraj nič pa iz tvarnih, je razprava W. Brunnerja o cerkvi »ad Undrimas«.²⁴

Ta cerkev je edina izmed prvih treh poimensko poznanih cerkva v Karantaniji iz sredine 8. stoletja, za katero še vedno ni znano, kje natančno je stala. Avtor na podlagi primerjave naselitvenih okolišev, v katerih sta stali drugi dve poznani cerkvi (Gospa Sveta in Sveti Peter v Lesu), predvideva, da je tudi cerkev »ad Undrimas« stala ob starem naselitvenem jedru, izvirajočem še iz antike, ki ga nato določi s pomočjo arheoloških najdb. Za tako določeno področje analizira tudi stara ledinska imena, pri čemer zasledi ime, ki se omenja leta 1537, »Indring Wochen«. Wochen mu pomeni ledinsko ime še iz staroslovanske dobe, Indring pa ima za izpeljanko iz Undrima. Omenjena ledina je v bližini današnjega kraja Pölsbals. Prav na njej naj bi stala iskana cerkev.

Nadalje z analizo pisanih virov ugotovi, da je bila cerkev najverjetneje porušena leta 772 v velikem slovansko-poganskem uporu in da ni bila nikoli več obnovljena, saj se pozneje ne omenja več. Sedaj je vrsta na arheologih, saj bi sistematična arheološka raziskovanja na opisanem mestu doprinesla k razširitvi znanja ali celó h končni rešitvi problema o tej cerkvi, kot pravi avtor.²⁵ O pričevalni vrednosti arheološko raziskane in časovno-historično tako natančno opredeljene stavbe verjetno ni treba še posebej govoriti.

Arheološki viri dajejo tudi osnovne podatke o poteku slovanske kolonizacije jugovzhodnih Alp, pri čemer jim osvetlitev s pisanimi viri omogoča širšo historično opredelitev in dopolnitev. Poučen primer predstavlja analiza zgodnj srednjeveških najdišč Vipavske doline.²⁶

Avtorja, po opravljeni znanstveni analizi izkopanin, vsa arheološka najdišča tega časa razdelita v dve skupini: starejšo — staroselsko (6.—8. stoletje) in mlajšo — slovansko (9.—11. stoletje). Na podlagi tega ugotovita, da so se Slovani naselili v Vipavsko dolino šele z načrtno kolonizacijo v 9. in 10. stoletju in ne že do 7. stoletja, kot je dosedaj veljalo v historični literaturi.²⁷ Vendar pri tem pričevalnost tvornih virov ne pride v nasprotje s pisanimi viri, kot bi si mogoče mislili, saj noben pisani vir neposredno ne dokazuje zgodnje slovanske naselitve. Mnenje o naselitvi Slovanov do Soče vsaj v področju Vipavske doline že do 7. stoletja je torej že historična interpretacija, subjektivno sklepanje zgodovinarja na podlagi njemu poznanih virov, katerih poznavanje pač ni moglo obsegati tvornih virov, ki so bili večinoma izkopani šele pozneje. V tem primeru imamo torej le popravek historične interpretacije, ki so ga omogočili tvorni viri.

Možnost povezovanja tvornih in pisanih virov pri proučevanju zgodnjega srednjega veka na področju jugovzhodnih Alp se seveda ne omejuje na področja, ki so bila po nazorjena s primeri, saj so vse strani človeškega življenja pustile neko vsaj posredno sled tako v pisanih kot v tvornih virih. Prav posredna pričevalnost pa je odvisna pri pisanih virih od upoštevanja tvornih virov (»ad Undrimas«), posredna pričevalnost tvornih virov pa od njihove zadostne količine in upoštevanja pisanih virov (»Vipavska dolina«). Ker poznamo za obravnavano obdobje že skoraj vse pisane vire, morejo razširiti stara in prinesiti nova pričevanja potemtakem le tvorni viri. Z množitvijo arheoloških pričevanj se bodo tako odpirale tudi nove in nove možnosti povezovanja s pričevanji pisanih virov.

Vsekakor je treba povedati še nekaj o odnosu arheologov do uporabe pisanih virov. Vsa naša izvajanja o povezovanju obeh vrst virov so izhajala iz predpostavke, da arheologi pisane vire pri svojem delu uporabljajo. Na splošno je mogoče reči, da se sicer načelno zavedajo pomena dopolnjevanja in osvetljevanja arheoloških virov s pisanimi, vendar jih v praksi zelo malo uporabljajo in še takrat vse prevečkrat napačno ali brezkoristno.

Primer dobre volje pri uporabi pisanih virov, ki pa je ostala le na začetku poti, je poročilo o izkopavanjih zgodnj srednjeveškega grobišča v Predloki pri Črnem kalu.²⁸ Avtorica je poleg arheoloških najdb predstavila tudi vrsto pisanih virov, ki bi utegnili pojasnjevati zgodnj srednjeveško grobišče. Pri tem se je omejila na listino o Rižanskem zboru leta 804 ter na najstarejše omembe Loke v darilni listini iz leta 1067 in v poznejših koprskih statutih. Pogrešamo prostorsko povezavo med Loko iz leta 1067 in staroslovanskim grobiščem, ki bi omogočala sklepanja o prostorsko-naselitveni prekinjenosti ali neprekinjenosti. Izvesti bi bilo treba retrogradno analizo pisanih virov, saj njihovo upoštevanje samo po sebi še ne zadostuje za pričevalno povezavo obeh vrst virov.

Pogosta napaka arheologov je, da zamenjujejo historično literaturo s pisanimi viri, da je zanje historična interpretacija zgodovinarja isto kot pisani vir sam.²⁹ Na ta način se lahko »rodijo« pisani viri, ki verjetno niso nikoli obstajali. Drugače si skoraj ne moremo razlagati podatka v vodiču po Blejskem otoku, ki pravi, da je bila leta 1245 dogotovljena neka cerkev na Blejskem otoku.³⁰ Vse, kar se v pisanih virih omenja za to leto v zvezi z Blejskim otokom, je otoški prošt Henrik, ki nastopa kot priča v neki listini.³¹ Enako je dvomljiv podatek, da bi oglejski patriarh Pellegrino posvetil leta 1142 cerkev na Bledu,³² katerega je avtor verjetno prevzel od F. Gornika,³³ ki je po svoje interpretiral notico P. Paschinija.³⁴ Ta omenja, ne da bi navedel vir, iz katerega naj bi bil podatek, da je oglejski patriarh Pellegrino posvetil 11. januarja 1142 neko cerkev na področju Bleda na Kranjskem. Ker ne poznamo vira, je vprašanje posvetitve močno vprašljivo, toda, tudi če je bila izvedena, še vedno ostane široko odprto vprašanje, katera cerkev je bila posvečena. — Nujnost neposredne uporabe pisanih virov je očitna, literatura sama nam lahko služi le kot pripomoček pri iskanju in uporabi virov.

Tudi pri neposredni uporabi pisanih virov je treba biti pazljiv in natančen, saj se vsaka napaka pri razlagi vira hudo stopnjuje v povezavi s tvarnimi viri. Povezava obeh vrst virov je namreč napačna, čeprav je na videz logična in duhovita ter prav zaradi tega nevarna, saj lahko postane izhodišče za nadaljnjo napačno interpretacijo.

Primer take verižne napake je opredelitev troladijske romanske cerkvene stavbe na Blejskem otoku. Ta cerkev naj bi nastala s predelavo starejše cerkve, o čemer naj bi pričali pisani viri iz leta 1185. Isti viri naj bi pripovedovali, da je bila ta cerkev na novo pozidana s prispevki bogatih okoliških kmetov. Na tej osnovi avtor tudi pripisuje grob iz notranjosti prezbiterija nekomu iz družine prej navedenih dobrotnikov.³⁵ — Če si sedaj ogledamo pisane vire, vidimo, da gre za darovnico briksenskega škofa Henrika otoški cerkvi Svete Marije z dne 3. decembra 1185.³⁶ Z njo potrjuje starejše daritve zemlje in podložnikov in sam dodaja nove, kot pravi, »z namenom, da vsak kraj, postavljen v čast svetnikom in posebno v čast slavne in svete Device Marije, dvignemo in izboljšamo« (*... et omnem locum in honore sanctorum et precipue ad honorem sancte et gloriose virginis Marie constructum promovere et meliorare intendentes ...*).³⁷ Besedilo pomeni le daritveno formulo in nikakor ne govori o kaki gradbeni dejavnosti. Prav tako okoliški kmeti niso cerkvi ničesar darovali, ampak so ji bili darovani (*... duos mansos Sepach ad utilitatem eiusdem ecclesie cum manicipiis istis Berenhardo scilicet et fratre eius Laurentio Petrocha cum liberis suis tradidimus ...*).³⁸ V obravnavani listini sicer cerkvi res darujejo tudi razni plemenitaši, da pa so z bogatimi okoliškimi kmeti mišljeni prav navedeni nesvobodniki, potrjuje imensko navajanje kmeta Lavrencija Petrohe, katerega volilo naj bi tvorilo osnovo povečanju in izboljšanju cerkve na Blejskem otoku.³⁹ Tako z listino iz leta 1185 ne moremo datirati triladijske romanske cerkve, še bolj neutemeljeno pa je povezovati omenjeni grob z družino Lavrencija Petrohe.⁴⁰

Na osnovi navedenih primerov vidimo, da je za pravilno in uspešno povezovanje pisanih in tvarnih virov treba obvladati metodo dela tako z eno kot z drugo vrsto virov, saj napake in neuspeh nastajajo zaradi njihovega nerazumevanja. Treba je biti torej oboje, arheolog in zgodovinar.⁴¹

Naj na koncu še enkrat strnjeno povzamemo metodološke ugotovitve o povezovanju pisanih in tvarnih virov pri proučevanju zgodnjega srednjega veka (Alpskih Slovanov):

1. Ločimo lahko dve časovno-vsebinsko različni skupini virov za raziskovanje zgodnjega srednjega veka; prva skupina obsega sočasne, pogostejše stvarne in redkejša pisane

¹ M. de Bouard, *Manuel d'archéologie médiévale, Regards sur l'histoire* 23 (Paris 1975) 153 ss.

² D. P. Dymond, *Archaeology and History*, London 1974 (dalje: *Arch. and Hist.*); F. T. Wainwright, *Archaeology and Place-Names and History*, London 1962 (dalje: *Archaeology*); M. I. Finley, *Archäologie und Geschichte, Antike Welt* 7/1 (Feldmeilen 1976) 39 ss. (dalje: *Archäologie*); Z. Váňa, *Einführung in die Frühgeschichte der Slawen*, Neumünster 1970, 107 ss. (dalje: *Einführung*). Pri izboru literature sem bil omejen v glavnem na tisto, ki sem jo lahko našel v naših knjižnicah. Kljub gotovo precejšnjemu številu meni nepoznane in zato neupoštevane literature pa mislim, da navedena dela dovolj popolno podajo problematiko odnosov in povezovanja arheologije z zgodovino.

³ E. Pašalić, Uloga i značaj arheologije u našoj istorijskoj nauci, Filozofski fakultet u Sarajevu, *Radovi* I, 1963, 9 ss. (dalje: *Uloga*); o arheologiji kot sestavnem delu zgodovine: M. Garašanin, *Arheologija i istorija*, SANU posebna izdanja, knjiga CCCLXXVII, *Spomenica*, knjiga 26, Beograd 1964, 47 ss. (Dalje: *Arh. i ist.*)

⁴ B. Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana 1960, 11 s. (dalje: *Struktura*); *Arh. i ist.*, 47; *Arch. and Hist.*, 10.

⁵ *Arch. and Hist.*, 16.; *Struktura*, 313.; *Uloga*, 16.; *Arh. i ist.*, 47.

⁶ *Struktura*, 11.; B. Grafenauer, O arheologiji in zgodovini, ZČ 5, (Ljubljana 1951) 166 (dalje: *O arheologiji*).

⁷ *Uloga*, 16.; *Arh. i ist.*, 47.

⁸ *Struktura*, 113.

⁹ *Uloga*, 9 ss; A. Benac-E. Pašalić, O problematiki naše arheološke nauke, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, *Arheologija* 1960-61, 345 ss.

¹⁰ *Uloga*, 16.; *Arh. i ist.*, 47.; *Archaeology*, 5.; *Archäologie*, 39 ss; *Arch. and Hist.*, 48.

¹¹ *Uloga*, 10.; *Archaeology*, 126.; *Archäologie*, 43.; *Arch. and Hist.* 86.; Z. Váňa, Ein Beitrag zur historischen Aussagefähigkeit der archäologischen Quellen im frühen Mittelalter, *Actes du VIIIe congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, tome troisième, Beograd 1973, 368.; M. de Bouard, *prav tam*, 9 ss; S. Piggott, *Approach to Archaeology*, London 1966, 124.

¹² D. Srejšević, *Arheologija i istorija*, Radio Beograd — treći program, Proleće 1971, 465 ss; J. Korošec, *Arheologija in nekatere njene naloge*, ZČ 4 (Ljubljana 1950) 5 ss.

¹³ *Archaeology*, 36.

¹⁴ D. Srejšević, *prav tam*, 470.

¹⁵ *Struktura*, 16.

¹⁶ *Prav tam*, 18.

¹⁷ A. Pleterski, Uporaba arheoloških najdb in zgodovinskih virov pri srednjeveškem zgodovinskem raziskovanju (na primeru Bleda in razvoja tamošnjega briksenskega gospostva), ZČ 32 (Ljubljana 1978), 373 ss.

¹⁸ T. Knific, Dati archeologici sulla colonizzazione della marca di Kranj nei secc. X e XI, *Balkanoslavica* 4 (Beograd 1975) 62.

¹⁹ O nujnosti arheologovega poznavanja metodologije dela s pisanimi viri pri proučevanju zgodnjega srednjega veka: B. Grafenauer, O arheologiji in zgodovini, ZČ 5 (Ljubljana 1951) 170, 173.

²⁰ *Einführung*, 124.

²¹ *Struktura*, 251.

²² B. Marušić, Slavensko-avarski napadi na Istru u svetlu arheološke grade, *Peristil* 2 (Zagreb 1957) 63 ss.

²³ A. C. Sós, *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*, *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 22, München 1973.

²⁴ W. Brunner, Die Kirche »ad Undrimas«, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* LXXXII, (Wien 1974) Sonderdruck.

²⁵ *Prav tam*, 29.

²⁶ D. Svoljšak-T. Knific, *Vipavska dolina — zgodnjesrednjeveška najdišča*, Situla 17 (Ljubljana—Nova Gorica 1976) 79 ss.

²⁷ B. Grafenauer, Naselitev Slovanov v vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, AV 21—22 (Ljubljana 1970—1971) 27. Isti, *Zgodovina slovenskega naroda*, I. zvezek, Ljubljana 1964, 291.

²⁸ E. Boltin-Tome, Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem kalu in vprašanje kontinuitete naselja, *Slovensko morje in zaledje* I/1 (Koper 1977) 95 ss.

²⁹ Tako npr.: V. Šribar-V. Starè, Od kod ketlaške najdbe v Furlaniji?, AV 25 (Ljubljana 1974) 478.

³⁰ V. Šribar, *Blejski otok — oris zgodovine*, Bled (1971), notranja stran naslovne platnice.

³¹ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V*, uredil M. Kos, Ljubljana 1928, št. 854; M. Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije* (Za Kranjsko do leta 1500), Ljubljana 1975, 27.

³² V. Šribar, *prav tam*.

³³ F. Gornik, *Bled v fevdalni dobi*, Bled 1967, 172.

³⁴ P. Paschini, *Storia del Friuli*, volume II, Udine 1935, 34.

³⁵ V. Šribar, *prav tam*. 21 ss; še jasneje je ta napačna interpretacija pisanega vira vidna v: J. Kastelic, Nekaj problemov zgodnjerednjeveške arheologije v Sloveniji, *AV* 15—16 (Ljubljana 1964—1965) 114.

³⁶ L. Santifaller, *Die Urkunden der Brixner Hochstifts* — *Archive* 845—1295, *Schlern-Schriften* 15, Innsbruck 1929, št. 46;

slovenski prevod v: F. Gornik, *prav tam*, 144 ss.

³⁷ L. Santifaller, *prav tam*.

³⁸ *Prav tam*.

³⁹ J. Kastelic, *prav tam*.

⁴⁰ *Prav tam*.

⁴¹ *Archaeology*, 37, 126.

LINKS BETWEEN MATERIAL AND WRITTEN SOURCES IN THE STUDY OF THE EARLY MIDDLE AGES* (ALPINE SLAVS)

Summary

Our knowledge of the Early Middle Ages (Alpine Slavs) leans almost exclusively on the basis of evidence supplied by written sources. For a good many years now the number of these sources has not changed and so knowledge of this period has stagnated. Luckily another source of knowledge of the past is growing every stronger, although a few decades ago it was insignificant, i.e. archaeological finds (material sources). However, material sources cannot tell us anything if we cannot set them in their historical framework. This can only be determined by linking up material and written sources. The need for closer co-operation between archaeologists and historians and for using the methods of working employed by both is becoming more and more obvious, as much outside Yugoslavia² as within it.³ In Slovenia the number of early Slavic finds has already reached a level which would permit a first, though very modest, historical interpretation, linked with written sources. This also opens up the question of the methods to be used which might enable a close and fruitful link to be made.

When two sides intend to pool their resources and work together, they usually first sort out their mutual relationship. Thus with archaeology and history. What kind of relationship exists between the two fields? Both archaeology and history have the same object and purpose of research:⁴ with the help of all known sources to reconstruct man's past and its development and to determine the motive forces of this development and interpret it through them. Archaeology and history may study the same thing, but they differ from each other in the sources they draw from.⁵ Thus history developed through the study of written sources, archaeology through the study of material ones. Its own kind of techniques of investigation and its own interpretation of sources have enabled archaeology to stand as an independent subject⁶ which, because of the field of its interest, belongs within the framework of historical sciences.⁷ The ability to establish causality is that final condition necessary to turn some area of study into a real science. Historical materialism⁸ gave that ability to historical science.⁹ Thus archaeology, as a component part of historical science, was given the possibility of historical reconstruction by the introduction of historical materialism into its working methods⁹ and this reconstruction is considered more and more by archaeologists to be the ultimate stage of archaeological research.¹⁰ A dialectic analysis of the past as a method of historical reconstruction relies on innumerable details which gain their full significance and sense only when brought together. Archaeology can therefore solve the causality of its subject only in combination with other historical sciences, especially with history itself. Thus the conviction that a historical problem can be solved only with the help of all the available sources (material, written and other) which touch on it is growing rapidly amongst archaeologists.¹¹ Because of this those who try to fence archaeology¹² away from history are totally wrong (although this is understandable in a young field, which is still finding its feet and its sphere of activity) as they take¹³ from archaeology any ability to establish historical causes and laws, yet at the same time they involuntarily admit to doing this by their assertion that archaeology is not yet capable of determining the laws of the

* i.e. the time from the arrival of the Slavs to the 10—11th centuries

** I am separating historical science in its widest meaning from its component part, history proper.

flow of historical epochs.¹⁴ Only in combination with other fields (especially history) can archaeology possibly be a science.

This is also a logical solution to the question of the relationship of archaeology to history, the question of subordination and superiority; "archaeology alongside history", separate from it, is of necessity subordinate because of its limitations of perception; "archaeology with history", linked with it, stands on a completely equal footing with history, as it is capable of a dialectic solution to the problems it faces.

The possibility of collaboration between archaeology and history changes of course from historical period to historical period, depending on the amount of written and material sources available. The most fertile collaboration takes place in studying those periods where both kinds of sources are almost equally represented and so complement one another. This is especially true in Slovenia of the Classical period and the early Middle Ages. Although the general questions of uniting archaeological and historical evidence applies to both historical periods, a separate treatment for the latter period, from the appearance of the Slavs on the territory of the south-eastern Alps to the full development of feudalism, is both possible and necessary, as the significance of material sources for a historical reconstruction gradually decreases with time. This division is conditioned by features which previous ages did not have: a people settled here whose direct and immediate descendants are we Slovenes; this national continuity and continuity of habitation is accompanied by a continuity of culture, economics and social-political structure. Of course this continuity is not thought of as linear but as a curve which oscillates with the general course of historical development but which never breaks off. Besides this, one detail of methodology must not be forgotten: the position of history in later periods depends, if it is not interrupted, on earlier times and still retains elements of the latter to a greater or lesser degree.¹⁵ If a later period has left behind more varied sources of evidence than a preceding period which we wish to study, then we can use retrospective methods¹⁶ in our investigation. This kind of situation obtains in our examination of the early Middle Ages in Slovenia. This ability to study earlier periods by the use of later sources in used by archaeology as well as by history, but in a study of the early Middle Ages a retrospective use can be made only of written sources, as we only have extensive material sources up to the 11th century (archaeology of later periods is still in embryo form). On the other hand, the extent of written sources increases sharply with time and these are gradually able to fill the gap left by the lack of material finds and become capable of independently clarifying all aspects of man's existence. Thus in a retrospective analysis written sources can additionally illuminate those problems whose solution was previously considerably or completely dependent on archaeological sources. This fact by itself demands a retrospective use of written sources for a complete interpretation of material sources so that the latter can be fully understood in their true context, as then we can trace the events they mark through the whole time of their duration (Table).

A summary of the method of vertical (consecutive) links between archaeological (older) and written (later) sources is as follows:

1. The choice of a particular, limited area (for the archaeologist this is the area of the archaeological site he wishes to investigate).
2. To collect all archaeological data on the area and to gather together as many written sources as possible which refer to this area, from the first mention of it to the cadastral survey of Francis I of Austria.
3. The entry of the results of the archaeological and historical topographical survey on the ordnance survey map of the area under study.
4. To find the village which proves a continuity of habitation from the early Middle Ages to today. If there is none, then present-day villages were founded only after the collapse of the early Slav villages.

5. The projection of older features of a later historical age back into the past.

All this has looked at only one side of the union of archaeological and historical sources in the study of the early Middle Ages. The other side is represented by the linking up of material and written sources of the same period. This method is better known and has often been used to good effect. No special methodological approach is needed to use this. Of course it does demand a knowledge of the archaeological and written sources and the scientific methods used in working with them.¹⁹

By themselves material sources can immediately tell us a great deal about economics and everyday life, while they are less strong in the field of social questions (they can only reveal

a greater or lesser degree of social differentiation, and they can usually tell us little of the type and organisation of a society). They are useless for an examination of political questions.* In conjunction with written sources, however, they provide an indirect source of evidence, even extending into the sphere of social and political questions. The joining of both kinds of sources can also aid us to gain a clearer picture of the religious and cultural side of the early Slav period.²⁰

The possibility of a horizontal (contemporary) link between material and written sources depends on their connections with historical events; written sources permit us to draw conclusions about a historical event,²¹ while material sources are a physical reflection of that event. Thus each complements and supplements the other.

There now follow some practical examples of the successful combination of contemporary material and written sources.^{22, 23, 24, 26}

At any event something more must be said on the attitude of archaeologists to the use of written sources. All our deductions about the combination of both kinds of sources proceed from the supposition that archaeologists use written sources in their work. In general it can be said that in principle they know the significance of supplementing and illuminating archaeological sources with written ones but in practice they use them very little and then all too often wrongly or to no purpose.

A frequent mistake made by archaeologists is that they confuse historical literature with written sources, so that for them a historical interpretation, by a historian, is the same as the original written source itself.²⁰ In this way written sources can "appear" which probably never existed.^{30, 32} Even when using original written sources one must be careful and exact, because every mistake made in the interpretation of a source multiplies when linked to material sources. The combination of both kinds of sources is wrong, although it appears to be logical and brilliant, but dangerous just because of this as it can become the starting point for further wrong interpretations.³⁵

On the basis of the examples mentioned we can see that for a proper and successful combination of written and material sources the methods of working with both kinds of source must be mastered, as mistakes and failure arise if they are misunderstood. One must therefore be both archaeologist and historian.

Finally let us once again summarise the methodological points for combining written and material sources in a study of the early Middle Ages (Alpine Slavs).

1. We can distinguish two groups of sources for a examination of the early Middle Ages, differing in time and content. The first group comprises contemporary, usually material and less often written sources up to a borderline between the 10th and 11th centuries; the second group is composed of older material and later written sources beginning at the end of the 10th and beginning of the 11th centuries (Table).

2. With reference to these two groups there are two possible, but different methods of combining material and written sources. The first group, the group of contemporary sources of both kinds, allows a horizontal (contemporary) combination, while the second group, of continuous, older material sources and later written ones, demands a vertical (consecutive) link between the two kinds of sources.

3. These two different ways of combining material and written sources also demand a different methodological approach. For a horizontal combination a knowledge of the methods of working with material and written sources is necessary; in a vertical combination, besides having a knowledge of the methods of working with both sources, it is necessary to master the method of retrospective analysis of written sources, as a special source with supplements the testimony of archaeological finds.

4. In examples where both horizontal and vertical combinations of material and written sources can be used in the resolution of a concrete problem, both methods of mutual complementation of the two sources must be used.

The present methodological analysis springs from the conviction that practical problems to which this combination method is applied can be solved systematically and therefore

* The relations between individual historical persons.

more easily, quickly and correctly only if one also has a suitable knowledge of theory and methodology. Without this point of departure one is dependent solely on intuitive links between material and written sources. Established methodological starting points are undoubtedly still very rough and incomplete but they can spread and strengthen only through practical work — through the combination of material and written sources in the study of the early Middle Ages. Likewise the method necessary for working with both sources cannot be learnt from books alone but from the work itself, as work is also study.